

мове. Тэрміны, звязаныя антанімічнымі адносінамі, абазначаюць палярныя элементы тэрміналігічнага поля, маюць аднолькавыя родавыя адпаведнасці і прадстаўлены кантрадыктарнымі, кантрарнымі, кампліментарнымі і канверсіўнымі антонімамі.

ЛІТАРАТУРА

1. Даниленко, В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
2. Андреева, А. У. Антанімія ў беларускай тэрміналогіі індустрыі турызму і гасціннасці / А. У. Андреева // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2019. – № 2. – С. 56–61.
3. Новиков, Л. А. Семантический анализ противоположности в лексике / Л. А. Новиков // Новиков Л. А. Избранные труды. Т. 1: Проблемы языкового значения. – М.: Изд-во РУДН, 2001. – С. 17–337.
4. Разводовская, Я. В. Антонимия в терминологии языка: на материале лексики репродуктивного здоровья английского, русского и белорусского языков / Я. В. Разводовская // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2013. – № 4 (78). – С. 42–45.
5. Таранова, Е. Н., Ермакова, Л. Р., Бубырева, Ж. А. Терминологическая синонимия и антонимия в лексике русского и немецкого языка (на примере терминов ландшафтоведения) / Е. Н. Таранова // Вопросы журналистики, педагогики, языкознания. – 2016. – №14. – С. 55–60.

УДК 821.161.3-26

В.А. Мандзік, канд. філал. навук, ст. навук. супр.
(ЦДБКМіЛ НАН Беларусі, г. Мінск)

АСАБЛІВАСЦІ ДЫСТРЫБУЦЫІ ЗЫЧНАГА [Z] У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Дыстрыбуцыя (ці размеркаванне) у лінгвістыцы – сукупнасць усіх акружэнняў, у якіх сустракаецца моўны элемент, усе пазіцыі адносна пазіцый іншых элементаў. На фанетычным узроўні ў любой мове існуюць дыстрыбуцыйныя законы, якія рэгулююць размеркаванне гукаў у працэсе маўлення. Гэтыя законы ўключаюць правілы і абмежаванні, якія паказваюць на здольнасць / няздольнасць пэўнага гукі / класа гукі спалучацца з іншымі гукімі. Такім чынам, дыстрыбуцыя кожнага канкрэтнага гукі цалкам залежыць ад магчымасці яго камбінацыі (злучэння) з іншымі гукімі [1, с. 87].

Цвёрдая афрыката [z] – самы рэдкі па ўжывальнасці гук беларускай мовы. Аналіз корпуса «Арфаэпічнага слоўніка беларускай мовы» [2] дазволіў выявіць толькі 23 лексемы (без уліку вытворных слоў), дзе гэты гук функцыянуе. Беларускіх слоў сярод іх вельмі мала (напрыклад, *дзынкаць*, *дзвынкаць*, *дзылінкаць* і вытворныя), значна больш даўнейшых і адносна новых запазычанняў (*пэндзаль*, *ксяндзоўскі*, *камікадзэ*, *якудза*), а таксама складаных і складанаскарочаных лексем, дзе [z] узнікае ў выніку азванчэння парнай глухой афрыкаты [ц] (*спецгрупа*, *нацдэм*, *куру-галоп* і інш.).

Прычым паводле ўжывальнасці ў сучанай беларускай літаратурнай мове найбольш распаўсюджаны якраз дзве апошнія групы. Так, пошук прыкладаў выкарыстання лексем *дзынкаць* і *камікадзэ* на сайце zviazda.by паказаў, што форма першага слова ўжываецца толькі аднойчы: *Потым загаманілі, дружна задзынкалі чаркамі ды шклянкамі, палезлі чокацца да жаніха* (<https://zviazda.by/be/news/20140529/1401310868-vyaselle-u-nalibokah>). У той жа час для слова *камікадзэ* было знойдзена 13 кантэкстаў, напрыклад: *Насякомыя паводзяць сябе як **камікадзэ** – гінуць пад смалой, яны адначасова аслабляюць сасну перад атакамі новых жукоў* (<https://zviazda.by/be/news/20170829/1503955699-yak-u-belarusi-zmagayucca-z-karaednym-usyhannem-sasny>).

Значна больш распаўсюджана ў беларускай мове мяккая афрыката [z'], у тым ліку дзякуючы шматлікім выпадкам чаргавання [д] з [z'] пры змене форм слова: *карагод* – у *карагодзе*, *нагода* – пры *нагодзе*. З пункту погляду артыкуляцыі і акустычных уласцівасцей [z] і [z'] адрозніваюцца паміж сабой у такой жа ступені, як і іншыя пары цвёрдых і мяккіх зычных. Аднак з пункту погляду фаналогіі «ніякіх функцыянальных адносін паміж фанемамі [дз] і [дз'] не ўстанавілася» [3, с. 10]. Гэта значыць, што ў мове не існуюць суадносныя пары слоў, якія б адрозніваліся толькі цвёрдым і мяккім [z] у ідэнтычнай фанетычнай пазіцыі (тыпу *вугал* – *вугаль*).

Абмежаванае функцыянаванне цвёрдага [z] у беларускай фанетычнай сістэме абумоўлівае і абмежаваную яго спалучальнасць з галоснымі і іншымі зычнымі. Так, у межах каранёвай марфемы [z] спалучаецца з [э] (*вандзэлак*), [о] (*дзот*), [ы] (*дзылінкаць*), [а] (*пэндзаль*), але не спалучаецца з [у]. Гэтае дыстрыбуцыйнае абмежаванне здымаецца пры ўжыванні клонавых форм назойнікаў, у якіх каранёвая марфема заканчваецца на [z]: *якудза* – *якудзу* (вінавальны склон), *ксяндз* – *ксяндзу* (давальны і месны склony).

Што тычыцца кансанантнай дыстрыбуцыі цвёрдага [z], то пэўныя звесткі пра яе знаходзім у выданні «Фанетыка беларускай літаратурнай мовы» [4]. Так, паводле гэтай крыніцы, у межах

каранёвай марфемы [z] выступае першым членам толькі двух двухкампанентных кансанантных спалучэнняў: **[zy]** (*вэдзгаць*) і **[zv]** (*дзвынкаць*). Намі зафіксаваны яшчэ тры двухкампанентныя групы зычных з пачатковым [z], які ўзнікае ў выніку працэсу азванчэння парнай глухой афрыкаты [ц], – **[zd]** (*плацдарм*), **[zз]** і **[zз']**. Прычым два апошнія спалучэнні ўжываюцца ў словах, якія прыйшлі да нас з кітайскай мовы, пераважна гэта ўласныя назоўнікі: *Чытаў пісьменнік і Арыстоцеля, і кітайскага філосафа Лао Цзы* (<https://zviazda.by/be/news/20231226/1703600660-kali-pachynayussa-raspovedy-pra-smargon>);

Першая ў Кітаі лічбавая інтэлектуальная электрасетка правінцыйнага ўзроўню была пабудавана ва ўсходнекітайскай правінцыі Цзянсунь (<https://zviazda.by/be/news/20240123/1705989106-u-pravincy-i-zyansun-pabudavana-lichbavaya-intelektualnaya-elektrasetka>). Выпадак 3-кампанентных спалучэнняў з пачатковым цвёрдым [z] не знойдзена.

Паводле Л.Ц. Выгоннай, [z] у якасці другога члена выступае толькі ў адной двухкампанентнай групе **[nz]** (*ксяндзоўскі*) і ў адной трохкампанентнай **[nzл']** (*нэндзлік*). Аднак у кітайскіх уласных назвах фіксуецца яшчэ спалучэнні **[н'zз']**: *Жыхарка Пекіна Ван Цзін неаднойчы падарожнічала на Сіньцзяну* (<https://zviazda.by/be/news/20240119/1705645252-urumchy-za-minuly-god-navedali-100-milyonau-turystau>) і **[nzз]**: *Шыр кітайскай зямлі абмывае разводдзем Янцзы* (<https://zviazda.by/be/news/20231226/1703574628-mao-czedun-kitayski-paet-xx-stagoddzya>).

На стыку прыстаўкі і кораня ўжываецца адзінкавае спалучэнне **[nzn]** (*нэндзны*). Такім чынам, у межах унутрыслоўнай фанетыкі кансанантная дыстрыбуцыя [z] пашыраецца ў асноўным за кошт запазычанняў з кітайскай мовы.

Яшчэ адна пазіцыя, якую мэтазгодна ўлічваць пры выяўленні дыстрыбуцыйных уласцівасцей цвёрдага [z], – **сандхіяльны стык** у складаных і складанаскарочаных словах. Паколькі ў маўленні любы кампазіт павінен рэалізоўвацца як цэласнае фанетычнае слова, то канцавы [ц] першай асновы азванчаецца перад пачатковымі звонкімі другой асновы, утвараючы спецыфічныя кансанантныя групы. Л.Ц. Выгоннай былі адзначаны толькі дзве з іх: **[zy]** (*спецгароднінагандаль*) і **[zз]** (*спецзаданне*); абодва гэтыя спалучэнні ўжываюцца і ў межах каранёвых марфем. Аднак дэталёвы аналіз лексічнага матэрыялу паказвае, што такіх спалучэнняў значна больш. Так, толькі ў выніку далучэння часткі *спец-* да слоў, што пачынаюцца са звонкіх зычных, атрымліваем групы **[zб]** (*спецбатальён*), **[zd]**

(*спецдэталё*) і інш. А вось у якасці другога члена двухкампанентных кансанантных спалучэнняў у становішчы сандхі [z] не выступае.

У разглядаемай пазіцыі функцыянуюць і трохчленныя групы, дзе [z] можа быць першым членам ([zзd] – *бліцздымак*, [zγp] – *спецгрупа*, [zбp] – *спецбрыгада*) або другім членам ([нзз] – *таницзала*, [pzy] – *курц-галон*, [pzy'] – эрцгерцаг; заўважым, што першым членам у дадзеным выпадку з'яўляецца санорны, а трэцім – звонкі фрыкатыўны). У якасці трэцяга члена трохчленных груп [z] не выступае. Такім чынам, найбольш шырокія дыстрыбуцыйныя сувязі гук [z] рэалізуе ў якасці першага члена 2-кампанентных кансанантных груп у каранёвых марфемах і ў сандхіяльнай пазіцыі. Афрыката ніколі не выступае трэцім членам трохкампанентных груп; калі ж яна ў такіх спалучэннях ідзе другой, то першы член – заўсёды санорны зычны.

ЛІТАРАТУРА

1. Падлужны, А. І. Дыстрыбуцыйныя класы фанем у беларускай мове / А. І. Падлужны // Выбраныя працы / А. І. Падлужны ; уклад.: В. П. Русак, В. І. Уласевіч, Т. Я. Шэмет. – Мінск : Беларуская навука, 2015. – С. 87–97.

2. Арфаэпічны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі [і інш.] ; уклад.: В. П. Русак [і інш.] ; рэдкал.: В. П. Русак, Ю. С. Гецэвіч, С. І. Лысы. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – 757 с.

3. Беларуская мова: цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / А. І. Падлужны [і інш.] ; пад рэд. А. І. Падлужнага. – Мінск : Народная асвета, 1987. – 141 с.

4. Выгонная, Л. Ц. Спалучэнні гукаў у межах слова / Л. Ц. Выгонная // Фанетыка беларускай літаратурнай мовы / І. Р. Бурлыка [і інш.] ; рэд. А. І. Падлужны. – Мінск, 1989. – С. 142–224.

УДК 81'373.21 (476.7)

В.М. Босак, д-р с.-г. навук, праф. (БДСГА, г. Горкі);

А.А. Босак, дац., кан філ. навук (БДЭУ, г. Мінск)

ТАПАНІМІКА “МАЛОЙ РАДЗІМЫ”: ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ

Захаваўне духоўных і матэрыяльных набыткаў “малой радзімы” не толькі дазваляе чалавеку не страціць свае карані, але і закладвае падмурак для захавання гісторыі і культуры ўсёй краіны. У гэтым сэнсе захаваўне трапных мясцовых выразаў вельмі актуальна.

У вёсцы Смаляніца (рэгіён Верхняга Над'ясельдзя) бытуе шмат своеасаблівых тапонімаў, якія маюць вызначаны гістарычны аспект і асабліва трапна перадаюцца мясцовай верхнеясельдскай гаворкай